

Çağın Gelişen Sorunu Siber Zorbalık: Çocuk Ve Ergenlerde Siber Zorbalığı Önleme

Özlem KAVURUCU¹ , Leyla KÜÇÜK²

¹ İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği Doktora Programı İstanbul/Türkiye

² İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Florence Nightingale Hemşirelik Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı İstanbul/Türkiye

ÖZET

Bir zorbalık çeşidi olan siber zorbalık, elektronik araçlar aracılığıyla bir kişiye ya da kişilere kasıtlı ve tekrarlayan şekilde kötü muamelede bulunmak olarak tanımlanmaktadır. Siber zorbalık, geleneksel zorbalıktan daha kötü sonuçlara neden olabilmektedir; çünkü siber zorbalık, daha geniş bir kitleye isimsiz olarak ulaşabilir ve gündüz veya gece herhangi bir zamanda ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca yapılan araştırmalara göre, siber zorbalığa maruz kalan çocuk ve ergenlerde depresyon, anksiyete, benlik saygısında düşme, intihar düşünceleri ve fiziksel sağlık sorunları görülmektedir. Çocuk ve ergenlerdeki siber zorbalığı önlemek için geliştirilmiş müdahalelerin daha çok okul tabanlı olduğu ve özellikle sağlık profesyonellerinin de katıldığı müdahalelere ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Konu ile ilgili öğretmenlerin eğitiminin, çocuk ve ergenlerde sorun çözme becerileri eğitiminin, ebeveyn eğitiminin ve akran desteğinin siber zorbalık davranışını azaltmada etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Çocuk, ergen, siber zorbalık

ABSTRACT

Cyberbullying, as a type of bullying, is defined as intentional and repetitive maltreatment of a person or persons through digital technologies. Cyberbullying can have worse outcomes than traditional bullying; because it can reach a wider audience anonymously and can appear at any time of the day or night. In addition, according to research, children and adolescents who are exposed to cyberbullying have depression, anxiety, low self-respect, suicidal thoughts and physical health problems. It is stated that the interventions developed to prevent cyberbullying in children and adolescents are mostly school-based and specially there is a need for interventions which health care professionals are attending. It is seen that the training of teachers, problem solving skills training in children and adolescents, parent training and peer support are effective in reducing cyberbullying behavior.

Key words: Child, adolescent, cyberbullying

Cite this article as: Kavurucu Ö, Küçük L. Çağın Gelişen Sorunu Siber Zorbalık: Çocuk ve Ergenlerde Siber Zorbalığı Önleme. Medical Research Reports 2021; 4(3):50-56

Corresponding Author: Özlem Kavurucu **Correspondence Adress** İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği Doktora Programı, İstanbul Üniv. Cerrahpaşa Avcılar Kampüsü, 34320 Avcılar/İstanbul. Mail: kavurucu.ozlem@gmail.com

Received: 13.11.2021; Accepted: 22.12.2021

GİRİŞ

Teknolojideki ilerlemeyle birlikte internetin, sosyal medyanın, bilgisayar ve cep telefonu gibi dijital araçların kullanımının da insan hayatında önemli bir yer kapladığı görülmektedir (1,2,3). Dijital araçların, bilgiye ulaşma hızını arttırmaları, boş zamanlarda eğlence fırsatı vermeleri ile de tercih edilme sıklığı artmaktadır (3,4). Dijital teknolojinin, sunduğu bu faydalarının yanında, şiddetin yeni bir boyutu olan siber zorbalık davranışını da ortaya çıkardığı görülmektedir (5,6). Siber zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak, bir kişiye ya da kişilere kasıtlı ve tekrarlayan şekilde kötü muamelede bulunmak olarak tanımlanmaktadır (7,8). Siber zorbalığa uğrayan gençlerin daha öncesinde geleneksel zorbalığa uğramış oldukları ve bu yönüyle de siber zorbalık ile geleneksel zorbalığın örtüştüğü belirtilmektedir (9,10). Her iki zorbalık biçiminde de zorbalık yapan ile mağdur arasında bir güç dengesizliği bulunmakta, zorbalık yapan, mağdur üzerinde kontrol sağlamak istemektedir (7). Bunun yanında iki zorbalık türü de mağdur üzerinde psikolojik ve psikososyal problemler meydana getirmektedir (9). Aynı zamanda iki zorbalık türünde de yetişkinlerin zorbalık durumunu izlemesi ve denetlemesi sorun oluşturmaktadır. Bununla birlikte siber zorbalıkta denetlenebilirliğin daha düşük olduğu da bildirilmektedir (11). Bazı benzer yönleri olsa da siber zorbalık, failinin kimliğini saklayabilmesi, içeriğin hızlıca yayılabilmesi ve saldırganlığın yer ile zaman sınırının olmaması gibi yönleriyle geleneksel zorbalıktan ayrılmaktadır (7,8). Sık gözlenen siber zorbalık türleri arasında; çevrimiçi şiddet, bir hedefe gönderilen rahatsız edici mesajlar, bir kişinin kişisel bilgilerini izni olmadan sanal ortamda paylaşmak, bir kişiyi arkadaş listelerinden silmek ya da engellemek sayılmaktadır (6). Günümüzde çocuklar ve gençlerin dijital bir dünyaya gözlerini açmaları nedeni ile dijital araçlara erişimi de daha kolay olmakta ve yaşlarının, dijital teknoloji kullanımındaki doğru ve yanlışları tek başlarına ayırt

etmelerinde yeterli olmadığı bilinmektedir (12). Ergenlerde, yaş döneminin özelliği gereği öz-düzenleme becerilerinin sınırlı olması nedeniyle akran baskısına karşı sosyal medyaya bağlılık geliştirdiği de ifade edilmektedir (13). Siber zorbalık da dahil olmak üzere zorbalığa maruz kalmanın, hem ruhsal hem fiziksel sağlık sorunları ve akademik başarısızlık gibi problemlere neden olduğu belirtilmektedir (14). Zorbalığa uğramanın getirdiği bu olumsuz sonuçlar ve hızının giderek artması, siber zorbalığı önlemeye yönelik kanıt dayalı yaklaşımların gerekliliğini de öne çıkarmaktadır (5).

Siber Zorbalığın Yaygınlığı

Çocukluk ve ergenlik, büyüme dönemleri olmalarının yanında riskli davranışlarda bulunma yani risk almanın da yaygın görüldüğü dönemler olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemlerde davranış ile sonuç arasında ilişki kurulamamaktadır (15). Günümüzde çocuklar ve gençlerin dijital bir dünyaya gözlerini açmaları nedeni ile dijital araçlara erişimi de daha kolay olmaktadır (12). Dünyadaki internet kullanıcılarının oranına bakıldığında, yaklaşık üçte birinin 18 yaşın altındaki çocuk ve ergenler olduğu görülmektedir (15). Siber zorbalığa maruz kalmanın, çocuğun cep telefonu ve sosyal medya ile daha fazla vakit geçirmeye başladığı on dört yaş civarında görüldüğü belirtilmektedir (16). Sanal ortam, failin kimliğini gizleyerek, normalde söyleyemeyeceği şeyleri söyleyebilmesine imkan vermesi, hedefin duygusal tepkilerini görmediği için sorumluluk duygusunu ve duygusal engellemeleri azaltması gibi nedenlerden dolayı kişilerarası çatışmaya girme eğilimini arttırabilmektedir (7,13). Literatür incelendiğinde, %20-%56 oranında gencin, hayatlarında en az bir kez siber zorbalığa uğradıklarını ifade ettikleri belirtilmektedir (7). Biswas et al. (2020), 12-17 yaş arası okul çocuklarına yönelik küresel boyutta yaptıkları çalışmada siber zorbalığa maruz kalma yaygınlığını %30,5 olarak bulmuşlardır (17). Bottino et al. (2015), ergenler arasında yaptıkları sistematik derlemede siber zorbalık

yaygınlığının %6,5 ile %35,4 arasında değiştiğini bulmuşlardır (18). Ülkemizdeki duruma bakacak olursak; Arslan et al. (2012), ilkokul öğrencileri ile yaptıkları çalışmada siber zorbalığa maruz kalanların oranını %27, siber zorbalıkta bulunanların oranını %18 ve hem siber zorbalık yapan hem mağdur olanların oranını ise %15 olarak bulmuşlardır (19). Eroğlu et al. (2015), ergenlerle yürüttükleri çalışmada ergenlerin %8,7' sinin siber zorbalığa maruz kaldığını, %6,9' unun siber zorbalık yaptığını, %67,5' inin hem siber zorbalık yaptığını hem de mağdur olduğunu bulmuşlardır (20).

Siber Zorbalık için Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler

Literatür incelendiğinde daha önceden geleneksel ya da siber zorbalık mağduru olmanın siber zorbalık davranışına katkı sağladığı görülmektedir (6,21). Sourander et al. (2010), yaptıkları çalışmada siber zorbalık için psikiyatrik ve psikosomatik risk faktörleri olduğunu ve en yüksek risk faktörü olarak da daha öncesinde siber mağduriyet yaşamış olma olduğunu bulmuşlardır (22). Siber zorbalık yapanların çoğunlukla erkek, mağdurların ise çoğunlukla kadın ve cinsel yönelimi farklı bireyler olduğu görülmektedir (6,23). Kim et al. (2019), yaptıkları çalışmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla siber zorbalığa maruz kaldığını belirtmişlerdir (24). Ebeveynlik tarzları, sosyal destek ve okul ikliminde olumsuzluk gibi faktörler de siber zorbalık oluşumunu etkileyici faktörler olarak ele alınmaktadır (6). Moreno-Ruiz et al. (2019), ergenlerle yaptıkları çalışmada otoriter ebeveynlik tarzının siber zorbalık için bir risk faktörü olduğunu bulmuşlardır. Ebeveynlikteki sevgi dolu yaklaşım, olumlu ve açık iletişim, çocuktaki özgüveni arttırmakta ve şiddet içeren davranışlara yöneliminde koruyucu faktör olarak görülmektedir (25). Arato et al. (2021), ergenlerle yaptıkları çalışmada duygu düzenleme becerilerinin, aile ve akran desteğinin siber zorbalığa karşı koruyucu faktörler olduğunu bulmuşlardır (26). Zhu et al. (2021), yaptıkları sistematik derlemede yaş,

cinsiyet, çevrimiçi davranış, ırk, sağlık durumu, geçmiş mağduriyet deneyimi ve dürtüsellik gibi değişkenleri siber zorbalık için risk faktörü olarak; empati, duygusal zeka, ebeveyn-çocuk ilişkisi, kişilerarası ilişkiler ve okul iklimi gibi değişkenleri de koruyucu faktörler olarak bulmuşlardır (15). Alhajji et al. (2019), ergenlerle yaptıkları çalışmada beyaz ırkta ve kadın olmanın siber zorbalık mağduriyeti için risk faktörü olduğunu bulmuşlardır (7). Merrill and Hanson (2016), ergenlerle yaptıkları çalışmada ruh sağlığı problemlerinin, madde kullanımının, fazla kilolu olmanın, günde üç veya daha fazla saat video oyunu oynamanın siber zorbalık mağduriyeti için risk faktörü olduğunu; düzenli kahvaltı yapmanın, spor yapmanın, fiziksel olarak aktif olmanın siber zorbalık mağduriyetine karşı koruyucu faktörlerden olduğunu bulmuşlardır (27). Dorol-Beauroy-Eustache and Mishara (2021) yaptıkları sistematik derlemede siber zorbalık mağduriyetinde fiziksel bir engele ve belirli tıbbi bir probleme sahip olmanın, kendini LGBTQ+ olarak tanımlanmanın ve yalnızlığın intihar davranışı riskini arttırdığını; okula bağlılığın, kişisel becerilerin, sağlıklı yaşam tarzı değişikliklerinin ve sağlıklı aile ilişkilerinin intihar davranışı riskini azalttığını bulmuşlardır (28). Siber zorbalık yapan gençlerin aynı zamanda geleneksel zorbalık da yaptığı ve öncesinde hem siber hem de geleneksel zorbalık mağduru olduğu ifade edilmektedir (29). Baldry et al. (2016) ortaokul ve lise öğrencileri ile yaptıkları çalışmada okulda geleneksel zorbalık yapan öğrencilerin aynı zamanda siber zorbalık da yaptıklarını bulmuşlardır (30). Bu durum okulda geleneksel zorbalık yapanların, hedeflerine karşı kullanabilecekleri yeni tehditler olarak açıklanmaktadır (10). Bununla birlikte daha öncesinde siber ya da okulda geleneksel zorbalığa uğramış gençlerin, intikam almak, sosyal statülerini iyileştirmek ya da kendilerini korumak için siber zorbalık yapabilecekleri; ayrıca siber zorbalık yapan kişinin, arkadaş ya da aile üyesi olduğu bireylere, yabancılara oranla daha fazla siber zorbalık yaptığı bildirilmektedir (15). Aizenkot and Rosenbaum

(2019), ilkököl, ortaokul ve lise öğrencileri ile yaptıkları çalışmada whatsapp sınıf arkadaş gruplarında %30 oranında öğrencinin siber zorbalık yaşadığını, en fazla da ilkököl gruplarında siber zorbalık yapıldığını bulmuşlardır (31).

Siber Zorbalığın Etkileri

Siber zorbalık, çocuk ve ergenlerin zihinsel ve fiziksel sağlığını uzun vadeli olarak olumsuz yönde etkileyen ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak görülmektedir (32). Siber zorbalık, hem mağdur hem de zorbalık yapan için olumsuz sağlık problemleri ile ilişkilendirilmektedir. Her iki grupta zihinsel ve fiziksel problem yaşamalarının yanında okulda kendilerini güvensiz hissedebilmektedirler (6). Siber zorbalığa maruz kalan gençlerde uyku güçlüğü, tekrarlayan karın ağrısı ve baş ağrısı görülme olasılıklarının yüksek olduğu; mağdur olmayan akranlarına göre de kaygı, korku, öfke, depresyon ve intihar düşünceleri, benlik saygısında düşme, okul devamsızlığı gibi problemlerin daha fazla olduğu belirtilmektedir. Bunların yanında siber zorbalığın sonuçları arasında, madde kötüye kullanımı da gelmektedir (5,28,11,33). Ayrıca hem mağdur hem de zorbalık yapan gençlerde; özgüvende azalma, okul devamsızlığı, akademik başarıda düşme, şiddetle ilişkili davranışlar, dışsallaştırma ve içselleştirme problemleri görülmektedir (6). Siber zorbalık mağduriyetinde gençlerde gözlenen problemlerin, geleneksel zorbalık mağduriyetine göre daha kötü sonuçlara neden olduğu da belirtilmektedir (33).

Siber Zorbalığı Önleme

Literatür incelendiğinde, akran şiddetinin önemli biçimleri olan geleneksel zorbalık ve siber zorbalığı önlemek için çok sayıda müdahale yaklaşımları geliştirildiği görülmektedir (5). Literatür incelendiğinde siber zorbalığı önlemeye yönelik gençlere, ebeveynlere ve okul personeline yönelik siber zorbalığı oluşturan faktörler ve mağdur olmamak adına bilgi vermek yaygın bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Birçok okul,

öğrencilerinde siber zorbalık ile ilgili farkındalık oluşturmak için seminerler düzenlemekte ve yazılım programları oluşturmaktadır (34).

Ferrer-Cascales et al. (2019), siber zorbalığı önlemek için geliştirdikleri, orta okul öğrencilerine yönelik, akran eğitime dayalı müdahale programında, okul ikliminin iyileştirilmesi, şiddetin azaltılması ve problem çözme becerilerinin öğretilmesini amaçlamışlardır. Müdahale sonucunda programın, siber zorbalığı azaltmada etkili olduğunu bulmuşlardır (35).

Ortega-Baron et al. (2019), öğretmenlerin görüşlerini dikkate aldıkları müdahale programlarında ergenlerin hem sanal hem de okul ortamında hayatlarını kontrol edebilmelerini, zorbalık ve siber zorbalık ile başa çıkabilmelerini ve sorumluluk alabilmelerini sağlamayı amaçlamışlardır. Müdahale sonucunda programın, siber zorbalığı azaltmada etkili olduğunu bulmuşlardır (5).

Sorrentino et al. (2018), geliştirdikleri müdahale programında 10-17 yaş arası öğrencilerde siber zorbalık ve mağduriyet için risk faktörlerini ve gelecekteki riskleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Müdahale sonucunda programın, siber zorbalığı azaltmada etkili olduğunu bulmuşlardır (36).

Vivolo-Kantor et al. (2021), ortaokulu öğrencileri arasında sağlıklı ilişki davranışını oluşturmak amacıyla geliştirdikleri müdahale programının fiziksel şiddet, zorbalık ve siber zorbalık üzerinde koruyucu etkisi olduğunu bulmuşlardır (37).

Siber zorbalığa yönelik müdahale programlarının genelinde okul tabanlı olarak geliştirildiği görülmektedir. Okul tabanlı müdahaleler, sağlık hizmetlerinde birinci ve ikinci basamak olan sorunları ele almaktadırlar. Oysa siber zorbalığın üçüncü basamaktaki psikiyatrik etkileri de bilinmektedir. Mağduriyet sonrası sağlık sorunu yaşayan kişi ilk olarak hastaneye gelmektedir. Bunun yanında okul tabanlı müdahaleler, sorunların

uzun vadeli etkilerine etki edememekte ve üçüncü basamak sağlık hizmetini karşılayamamaktadır (33). Sağlık profesyonellerinin, çocuk ve gençlerin siber zorbalık ile ilgili deneyimlerini dinlerken, onları yargılamamaları gerekmektedir. Bu anlamda anamnez formuna siber zorba ya da mağdur olma durumları ile ilgili bazı soruların eklenmesi önerilmektedir (34). Mağduriyet yaşayanlar, yaşadıklarını ve duygularını rahatça ifade edememektedirler. Bu nedenle sağlık profesyonellerinin, çocuk ve ergenlerde dikkat etmeleri gereken belirtiler yönünden eğitim alması önem kazanmaktadır. Bu semptomlar;

- Okula gitmekten kaçınma, okuldan kaçma isteği
- Düşük benlik saygısı, artan depresyon
- Sık olarak somatik belirtilerin oluşması
- Uyku sorunu ve sık kabuslar
- Ani öfke
- Kendine zarar verme şeklinde belirtilmektedir (14).

Sağlık profesyonellerinin, ebeveynlere, çocuklarının ne kadar ekranda kalması gerektiği ile ilgili eğitim vermesi, çocukların teknoloji kullanımlarının izlenmesi, internet güvenliği ve mahremiyeti hakkında ebeveyn ile görüşmesi gerekmektedir (34).

SONUÇ

Siber zorbalık, çocuk ve gençlerin hem ruh sağlıklarını hem de fiziksel sağlıklarını olumsuz yönde etkileyen ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak belirtilmektedir. Siber zorbalığın, geleneksel zorbalığa göre çok daha tehlikeli sonuçlar doğurduğu ifade edilmektedir. Daha önce siber mağduriyet yaşamış olma, ergenlik dönemi, erkek cinsiyeti, ırk, otoriter ebeveynlik tarzı, zamanının çoğunu bilgisayar başında geçiriyor olma siber zorbalık için risk faktörleri;

beyaz ırkta olma, kadın cinsiyeti, kendini LGBTQ+ olarak tanımlama, fiziksel bir engele ve belirli tıbbi bir probleme sahip olma, madde kullanımı, fazla kilolu olma, günde üç veya daha fazla saat video oyunu oynama ise siber mağduriyet için risk faktörleri olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte düzenli kahvaltı yapma, spor yapma, fiziksel olarak aktif olma, empati, duygusal zeka, ebeveyn-çocuk ilişkisi, duygu düzenleme becerileri, kişilerarası ilişkiler, okul iklimi ile aile ve akran desteği de siber zorbalık için koruyucu faktörler olarak ifade edilmektedir. Siber zorbalık ile müdahale programları genellikle okul tabanlı müdahaleler olup, bu müdahaleler de birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetleri olarak önleme ve kısa dönem sonuçlarının etkisini azaltma yönünde fayda sağlamaktadır. Oysa siber zorbalığın uzun dönemde psikiyatrik etkileri görülebilmektedir. Dolayısıyla üçüncü basamak sağlık hizmetini kapsayacak müdahalelerin de ele alınması gerekmektedir. Uzun dönemde ortaya çıkan psikiyatrik belirtiler için başvurulacak yer hastaneler olmaktadır. Dolayısıyla zorbalığın uzun vadeli sonuçlarında iyileştirme sağlayabilmek adına sağlık profesyonellerinin de bu konu hakkında farkındalık sahibi olmaları gerekmektedir. Çocuklardan alacağı anamnezlerine siber zorbalıkta bulunma ve mağduru olma ile ilgili sorular eklemesi önerilmektedir. Sağlık profesyonelleri için siber zorbalığın etkileri, zorbalık yapan ve mağdur olan çocuğun profili, bu konu hakkında çocukla yargısız iletişim gibi konularda eğitimlerin düzenlenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Finansman ilinti beyanı: Yazarlar, bu makalenin araştırılması ve/veya yazarlığı için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını bildirmektedir.

Kaynaklar

1. Zwanenburg SP. Information technology addiction: construct development and measurement. Thirty Fourth International Conference on Information Systems, 2013; Hong Kong, 1-12.
2. Yengin D. Teknoloji bağımlılığı olarak dijital bağımlılık. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 2019; 9(2): 130-144.
3. Yılmaz B, Bekiroğlu S. Çocukluk Döneminde Dijital Bağımlılık. Paslı F, Aslantürk H (ed.) *Çocuklarla Çalışma içinde*. Ankara: Nobel Kitabevi; 2020; p. 357-374.
4. Kesici A, Tunç NF. Investigating the digital addiction level of the university students according to their purposes for using digital tools. *Universal Journal of Educational Research*, 2018; 6(2): 235-241.
5. Ortega-Barón J, Buelga S, Ayllón E, Martínez-Ferrer B, Cava MJ. Effects of intervention program prev@cib on traditional bullying and cyberbullying. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2019; 16(527): 1-13.
6. Khan F, Limbana T, Zahid T, Eskander N, Jahan N. Traits, trends, and trajectory of tween and teen cyberbullies. *Cureus*, 2020; 12(8): 1-14.
7. Alhajji M, Bass S, Dai T. Cyberbullying, mental health, and violence in adolescents and associations with sex and race: data from the 2015 youth risk behavior survey. *Global Pediatric Health*, 2019; 6: 1-9.
8. Nixon CL. Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics*, 2014; 5: 143-158.
9. Waasdorp TE, Bradshaw CP. The overlap between cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 2015; 56(5): 483-488.
10. Wolke D, Lee K, Guy A. Cyberbullying: a storm in a teacup? *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2017; 26: 899-908.
11. Selkie EM, Fales JL, Moreno MA. Cyberbullying prevalence among united states middle and high school aged adolescents: a systematic review and quality assessment. *J Adolesc Health*, 2016; 58(2): 125-133.
12. Dinç M. Teknoloji bağımlılığı ve gençlik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 2015; 3(3): 31-65.
13. Ferrara P, Ianniello F, Villani A, Corsello G. Cyberbullying a modern form of bullying: let's talk about this health and social problem. *Italian Journal of Pediatrics*, 2018; 44(14): 1-3.
14. Vaillancourt T, Faris R, Mishna F. Cyberbullying in children and youth: implications for health and clinical practice. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 2017; 62(6): 368-373.
15. Zhu C, Huang S, Evans R, Zhang W. Cyberbullying among adolescents and children: a comprehensive review of the global situation, risk factors, and preventive measures. *Frontiers in Public Health*, 2021; 9: 1-12.
16. John A, Glendenning AC, Marchant A, Montgomery P, Stewart A, Wood S, Lloyd K, Hawton K. Self-harm, suicidal behaviours, and cyberbullying in children and young people: systematic review. *J Med Internet Res.*, 2018; 20(4): e129.
17. Biswas T, Scott JG, Munir K, Thomas HJ, Huda MM, Hasan MM, et al. Global variation in the prevalence of bullying victimisation amongst adolescents: role of peer and parental supports. *Eclinical Medicine*, 2020; 20: 1-8.
18. Bottino SMB, Bottino CMC, Regina CG, Correia AVL, Ribeiro WS. Cyberbullying and adolescent mental health: systematic review. *Cad. Saúde Pública*, 2015; 31(3): 463-475.
19. Arslan S, Savaşer S, Hallett V, Balci S. Cyberbullying among primary school students in Turkey: self-reported prevalence and associations with home and school life. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*, 2012; 15(10), 527-533.
20. Eroğlu Y, Aktepe E, Akbaba S, Işık A, Özkorumak E. Siber zorbalık ve mağduriyetin yaygınlığının ve risk faktörlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 2015; 40(177): 93-107.
21. Korkmaz A. Siber zorbalık: fizikselden sanala yeni şiddet. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 2016; 24(2): 74-85.
22. Sourander A, Klomek AB, Ikonen M, Lindroos J, Luntamo T, Koskelainen M, et al. Psychosocial risk factors associated with cyberbullying among adolescents. *Arch Gen Psychiatry*, 2010; 67(7): 720-728.
23. Aboujaoude E, Savage MW, Starcevic V, Salame WO. Cyberbullying: review of an old problem gone viral. *Journal of Adolescent Health*, 2015; 57: 10-18.
24. Kim S, Kimber M, Boyle MH, Georgiades K. Sex differences in the association between cyberbullying victimization and mental health, substance use, and suicidal ideation in adolescents. *La Revue Canadienne de Psychiatrie*, 2019; 64(2): 126-135.
25. Moreno-Ruiz D, Martinez-Ferrer, Garcia-Bacete F. Parenting styles, cyberaggression, and cybervictimization among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 2019; 93:252-259.
26. Arato N, Zsido AN, Rivnyak A, Peley B, Labadi B. Risk and protective factors in cyberbullying: the role of family, social support and emotion regulation. *International Journal of Bullying Prevention*, 2021; doi.org/10.1007/s42380-021-00097-4.

27. Merrill RM, Hanson CL. Risk and protective factors associated with being bullied on school property compared with cyberbullied. *BMC Public Health*, 2016; 16(145): 1-10.
28. Dorol-Beauroy-Eustache O, Mishara BL. Systematic review of risk and protective factors for suicidal and self-harm behaviors among children and adolescents involved with cyberbullying. *Preventive Medicine*, 2021; 152: 1-12.
29. Peebles E. Cyberbullying: Hiding behind the screen. *Paediatr Child Health*, 2014; 19(10): 527-528
30. Baldry AC, Farrington DP, Sorrentino A. Cyberbullying in youth: a pattern of disruptive behaviour. *Psicologia Educativa*, 2016; 22(1): 19-26.
31. Aizenkot D, Kashy-Rosenbaum G. Cyberbullying victimization in whatsapp classmate groups among Israeli elementary, middle, and high school students. *J Interpers Violence*, 2021; 36(15-16).
32. Jadambaa A, Thomas HJ, Scott JG, Graves N, Brain D, Pacella R. Prevalence of traditional bullying and cyberbullying among children and adolescents in Australia: a systematic review and meta-analysis. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 2019; 53(9): 878-888.
33. Hutson E, Kelly S, Militello LK. Systematic review of cyberbullying interventions for youth and parents with implications for evidence-based practice. *Worldviews Evid Based Nurs.*, 2018; 15(1): 72-79.
34. Espelage DL, Hong JS. Cyberbullying prevention and intervention efforts: current knowledge and future directions. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 2017; 62(6): 374-380.
35. Ferrer-Cascales R, Albaladejo-Blázquez N, Sánchez-SanSegundo M, Portilla-Tamarit I, Lordan O, Ruiz-Robledillo N. Effectiveness of the TEI program for bullying and cyberbullying reduction and school climate improvement. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2019; 16(580): 1-13.
36. Sorrentino A, Baldry AC, Farrington D. The Efficacy of the tabby improved prevention and intervention program in reducing cyberbullying and cybervictimization among students. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2018; 15(2536): 1-14.
37. Vivolo-Kantor AM, Niolon PH, Estefan LF, Le VD, Tracy AJ, Latzm NE et al. Middle school effects of the dating matters® comprehensive teen dating violence prevention model on physical violence, bullying, and cyberbullying: a cluster-randomized controlled trial. *Prevention Science*, 2021; 22: 151-161.